

Є. П. Комарницький

*аспірант за спеціальністю 035 – Філологія
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна*

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО У РОМАНІ «ЩО ЗАПИСАНО В КНИГУ ЖИТТЯ...» МИХАЙЛА СЛАБОШПИЦЬКОГО

***Анотація.** Статтю присвячено дослідженню образу Михайла Коцюбинського в суспільно-політичному й мистецькому контекстах крізь призму роману-біографії Михайла Слабошпицького «Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші». У розвідці окреслено не лише нові грані митця, а й досліджено розповідь атора про сучасників Сонцепоклонника. Михайло Слабошпицький володіє неосяжною здатністю пропускати крізь власну чутливу душу чуже життя з його radoцями й болями, злетами й падіннями, сподіваннями й розчаруваннями, драмаами й катарсисами, що додає роману неабиякої художньої цінності. Множинність наративних структур спонукає до виявлення самонарації героя. Хронотопіку роману Михайла Слабошпицького «Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші» становлять в основному простір рідного дому, Кононівки, Чернігова й острова Капрі, формуючи крапковану, уривчасту специфіку художньої біографії. Інтертекстуальність твору представлена системою міжтекстових взаємозв'язків (паратекстуальністю, метатекстуальністю, архітекстуальністю).*

У статті розглянуто вплив ідеологічних та соціальних факторів на літературну діяльність Коцюбинського, а також його взаємодію з іншими видатними постатями епохи. Аналіз образу Михайла Коцюбинського у романі Михайла Слабошпицького дозволяє краще зрозуміти роль письменника в формуванні національної ідентичності та літературної спадщини України в кінці XIX – початку XX століття. Дослідження такого образу Михайла Коцюбинського сприяє глибшому розумінню історії української літератури та її важливості в розвитку культурної ідентичності нації. У дослідженні проаналізовано естетичні реакції читача на основні взаємодії вербальної і невербальної комунікації персонажів. Гра контекстів спрямована викликати читачькі реакції, що простежуємо крізь дисонанс двох контекстів.

***Ключові слова:** Михайло Слабошпицький, Михайло Коцюбинський, жанр, стиль, художня біографія, інтертекстуальність, хронотоп, контекст доби.*

Михайло Федотович Слабошпицький – видатний український літературний діяч, який відомий як прозаїк, критик, літературознавець та громадський діяч. Його внесок в літературний процес ХХІ століття значною мірою пов'язаний з біографіями знакових постатей науки та мистецтва. Він написав ряд творів, присвячених життю та діяльності Марії Башкирцевої, Тодося Осьмачки, Никифора Дровняка, Олекси Влизька та Петра Яцика. Його творчість є добре відомою серед широкого кола читачів і становить важливий внесок у вивчення біографій та життя вищезгаданих особистостей.

Нівелювання поняття жанру в сучасній постмодерній літературі значно впливає на поєднання родово-жанрових форм, що спричиняє трансформацію традиційних жанрів. Михайло Слабошпицький також активно експериментує в цьому напрямку, вказуючи, що жанр твору «Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші» – «біографія, оркестрована на дев'ять голосів». Автор вважає, що книги написані в канонічному ключі не наближають до героя, а лише віддаляють від нього, саме тому береться за руйнування усталеного письма.

Михайло Слабошпицький здобув найбільшого визнання за роман про українські поразки, часи Коцюбинського та його поплічників – «Що записано в книгу життя. Михайло Коцюбинський та інші». У книзі автор зобразив постать Сонцепоклонника багатогранною, відкривши читачеві маловідомі сторінки життя письменника. Михайло Федотович усі образи-персонажі пропускає крізь призму свого світобачення.

Автор пропонує белетризовану психологічну біографію, що ґрунтується на культурно-історичному та письменницькому тлі, однак, попри це М. Слабошпицький також вдається до естетизації інтелектуальної біографії М. Коцюбинського. Як зазначає сам автор у романі-біографії: «Він намагався подавати свого

героя як підсумок усього того, що з ним було, що йому довелося пережити. А водночас не випускає з поля зору весь соціально-історичний контекст...» [3, с. 463].

Михайло Слабошпицький уніфікував кожного представленого персонажа в романі. Історичний портрет Михайла Коцюбинського, Сергія Єфремова, Михайла Могілянського та інших описано на основі автентичних епістоляріїв, мемуарів та літературознавчих текстів. Автор намагався якомога чіткіше та виразніше зобразити українську інтелігенцію та змалювати суспільно-політичне та мистецьке життя представленої доби, щоб читач міг найбільш реально уявити настрої та прагнення суспільства початку двадцятого сторіччя.

У своїй розвідці Євген Нахлік вказував на природність та влучність вживаних Михайлом Слабошпицьким рідкісних слів, неологізмів (вишелестують, безмежаться, невсилки, поінколи, наприпочатку, неоднораз, обгараджуються, знайомиць, здалеки, нарікайли, стогначі та ін.) [2].

Головним персонажем роману є Михайло Коцюбинський. Автор намагається дослідити образ митця кризь його творчий доробок та епістолярій, що залишився до сьогодні: *«Коцюбинський – це тільки те, що він сам дозволив нам про себе знати»*. Слабошпицький зазначає: *«кожна видатна людина оточена міфами, свідомо чи несвідомо вона сама починає їх творити про себе ще за життя. А по смерті її, коли вже вона не може оборонитися від міфотворців, вони безкарно і на свою потребу за різними лекалами перекроюють усе її життя»* [3, с. 208].

Михайло Коцюбинський – справжній аристократ в українській літературі: *«...життя Коцюбинського – життя без екстремізму. Він свідомо не шукав любовних пригод. Хіба що поодинокі й не глибокі захоплення. Він завжди й повсюдно намагався не виходити за рамки. Захоплення приходили до нього несподівано, полишаючи більший чи менший слід у житті»* [3, с. 50]. Серед основних засобів творення образу Сонцепоклонника Михайло Федотович використовує відзиви й роздуми сучасників, а також пізніших біографів, художньо-умовні рефлексії і сповіді самого письменника. Автор роману намагається зруйнувати стереотипні бачення постаті Коцюбинського і не погоджується з вульгаризацією творчості, механістичним накладенням фрейдівської концепції, що порушує етику творчості й переводить читацьку увагу на інтимну, приватну сферу. Як зазначає Михайло Слабошпицький в романі: *«Люди люблять порпатися в чужій білизні, знаходячи там навіть те, чого насправді й близько не було. Можна уявити, що вимудрюють із самого факту існування Аплаксіної і моєї причетності до неї запопадливі газетні писарчуки і всякі нишпорки, які взяли на себе обов'язки бути стражами моралі. Їм аби лиш було від чого відштовхнутися, а далі нафантазують такого, що й у страшиному сні не присниться. В них легко біле стане чорним, чорне – білим»* [3, с. 293].

Сергій Єфремов, Михайло Могілянський, Євген Чикаленко, Володимир Самійленко, Володимир Леонтович, Володимир Винниченко яскраво та всебічно описує постать М. Коцюбинського, однак, незважаючи на дев'ятиголосся, можемо простежити й авторське бачення, яке виступає домінуючим у зображувані подій. М. Слабошпицький вдається до цитування та аналізу не лише архівних документів, але й листування Сонцепоклонника. Оповідач в главі «Біограф» роздумує: *«Який тоді був Михайло Коцюбинський?... образ мінорного мовчуна, який вимальовується зі спогадів сестер Недоборовських розвіюється. Хай він не був штатним веселуном, однак ніщо людське йому не було чуже»* [3, с. 52].

Душевний і духовий портрет Коцюбинського зітканий з його художньо-умовних рефлексій, а також сповідей, роздумів і характеристик, укладених у уста його сучасників та пізніших біографів. Але не тільки Коцюбинського показано очима відомих сучасників, його найближчого літературного та культурного оточення, а й українські письменники та громадські діячі постають у взаємному віддзеркаленні, а звідси – у приязних або конфліктних стосунках. Михайло Могілянський у своїх роздумах згадує яким був М. Коцюбинський в останні роки життя: *«Радів кімнаті – сонячній і тихій. Ніяково хвалився, що про нього там турбуються, мовби вдома... таке не могло не тішити його самолюбство... Михайло Михайлович був чоловіком аж надто розумним для того, щоб виставляти ці дитячі радости напоказ»* [3, с. 39]. Володимир Винниченко на фоні своїх образ та внутрішніх переживань писав про митця: *«Коцюбинський легко давався себе любити, бо мав аж надто дипломатичний характер, що допомагало йому бути в мирі й приязні з усіма. Він умів кожному сказати комплімент, умів промовчати... таким легко живеться на світі, бо вони не мають ворогів»* [3, с. 266]. У свою чергу, окрім постаті Коцюбинського, ми можемо простежити і лінії життя інших героїв, які тісно переплітались з митцем. Так Сергій Єфремов після смерті Коцюбинського пише листа до командуючого українським військом та народного секретаря Юрка Коцюбинського де засуджує його діяльність, як таку, що суперечить всьому, що робив за життя Михайло Коцюбинський: *«Я знав і любив вашого батька. Я щиро оплакував його дочасну смерть... я, не*

вагаючись, кажу: яке щастя, що він помер, що очі його не бачили й уші не чули, як син Коцюбинського бомбардує красу землі нашої й кладе в домовину Українську державу!» [3, с. 73].

Михайло Коцюбинський посідав вагоме місце в літературному процесі ХХ сторіччя: «У листі до Могілянського він пише: «Мене перекали у Польщі, Німеччині, в Чехії. Вийшло три томи в Росії. От тільки в Україні – не густо» [3, с. 201]. Отже, базуючись на епістолярії Михайла Коцюбинського можемо стверджувати, що це був письменник вищого гатунку, знаний далеко за межами рідної країни.

Михайло Федотович досліджує різні складові життя письменника. Зосереджено увагу й на особливостях творчої спадщини митця: «Зрештою, моє життя належить тільки мені. То тільки психічно звихнені прагнуть вистрибнути на сцену всезагальної уваги і перетворюють свої дні на клоунаду для всіх. Їм радісно від того, що довкруг усі про них говорять, ба навіть висміюють їх, знуцаються з них. Бо ж їм велося б вельми сумно, якби про них мовчали – мовби їх просто немає на світі» [3, с. 167].

Аналізуючи творчість Коцюбинського-митця Михайло Слабошпицький приходиться висновку, що Сонцепоклонник випередив свій час, у цьому й була його трагедія як митця: «Кожен, хто знав Коцюбинського і розумів драматизм його ситуації в сучасній йому українській літературі, добре усвідомлював: передчасно він у ній з'явився, бо тоді панували зовсім інша школа і стильова тенденція. Коцюбинський почувався в таких умовах самотнім, як самотньою була Леся Українка, як самотнів у ній Іван Франко в Галичині» [3, с. 217].

Сергій Єфремов аналізуючи постать Михайла Коцюбинського у своїх листах писав: «Мені не раз думалося: в Україні письменник – геть незрозуміла істота... Цей великий письменник ніколи не буде популярним в Україні, тому що є проблема читача... Коцюбинський виходить на свою дорогу і пише так, як в Україні не писали. Це дуже важливо для української літератури, для її майбутнього. Але – гірка дивина! – читача для Коцюбинського немає. Він іще не народився. І цей видатний письменник не стає популярним – його читають геть мало. Володарем дум він не стає ні за життя, ні по смерті. Він пише мовби в порожнечу...» [3, с. 192-193]. Михайло Могілянський у свою чергу відгукувався про Михайла Коцюбинського: «Такі як Коцюбинський здійснюються над своїм часом і над іншими часами та над нами, грішними, захмареними вершинами. А побіля підніжжя цих вершин метушаться людські істоти, які не завдають собі клопоту підвести від землі погляд догори, щоб побачити так і не побачене через їхні розумові лінощі» [3, с. 243].

Михайло Федотович через розповіді Сергія Єфремова, Євгена Чикаленка намагається показати увесь трагізм та силу духу постаті Коцюбинського. Не зважаючи на протиріччя творчості та читача Михайло Михайлович не здається, пише, хоч і «розумів своєрідність свого таланту й ситуацію, в якій був приречений існувати» [3, с. 193]. У романі читач має можливість спостерігати справжнє українське письменство, без прикрас та домальовок, якими перенасичена сучасна критика в підручниках. Важливість творчості Михайла Коцюбинського, як і літературознавчих праць Михайла Слабошпицького важко переоцінити.

Говорячи про величність творчості Михайла Михайловича, Слабошпицький вказує основну характерну рису мистецького стилю митця – естетизм: «Якщо всі наші сучасники в своїх творах майже цілковито були поглинуті соціальними питаннями й освітлювали їх здебільшого на основі своїх соціальних та почасти моральних поглядів і вподобань, то Коцюбинський не вступав у їхні сліди... Коцюбинський спирався найбільше не на соціальних і моральних моментах, а завперш на своєму почутті краси. Саме почуття краси панувало над ним, і через те людські почуття, вчинки і стосунки оцінював він насамперед не з погляду моралі чи громадських потреб, а з погляду краси» [3, с. 266].

Ще однією сторінкою із життя Сонцепоклонника є любовний трикутник. Він, як людина творча, постійно був в пошуках емоцій, тому не міг сприймати спокійне розмірене життя за належне. Саме тому, окрім дружини Віри Устимівни, в житті митця з'явилась Олександра Аплаксіна. Автор роману показує не лише ставлення до героїні із боку оточуючих того часу, але й дає власні оціночні судження кожному із любовного трикутника. «Молода дівчина офірувала йому своє кохання, здається, нічого не просячи в замін. Тільки його любові. Це потверджують нещодавно видані листи Коцюбинського до неї. Звичайно, в такому малому місті як Чернігів, де чи не всі обивателі знають одне одного й одне про одного все, інтимна історія Коцюбинського і його «чудесної дівушки» стала улюбленою темою на пару літ» [3, с. 309]. Михайло Могілянський захоплювався подружжям Коцюбинських, тепло відзиваючись про них, хоча сам частково поділяв його стосунки з Аплаксіною: «Цікаво, що Коцюбинські – це я вже знаю достеменно – завжди лишалися однодумцями... Навіть і тоді, коли в сім'ї почалося велике напруження, спричинене розкриттям інтимної таємниці Михайла Михайловича, подружжя повсюди бачили разом.... Ось що важить та обставина, в якій шлюб поєднав розумних і гордих людей, які нізащо не виставлять

себе на глум. Вони із гідністю, понідруки і з гордо піднятими головами йдуть повз розкриті для пліт кувань роти й іронічні позирки очей» [3, с. 309-310].

Аналізуючи любовний трикутник Михайло Могилянський підтримуватиме Михайла Михайловича, встаючи на бік молоді та привабливої Олександри Аплаксіної : «Коцюбинський – людина високих поривів, що прагнула краси і поезії життя – не бачив у дружині відданого і щирого друга, що живе спільним з ним думками і прагненнями. Віра Устимівна не розуміла і не здатна була розуміти чоловіка. Вона прагнула тихого життя – спокійного і буденного» [3, с. 311]. У свою чергу, Михайло Слабошпицький більше симпатизує Вірі Устимівні. Своїми успіхами митець завдячує саме їй, адже пані Віра відгородила Сонцепоклонника від усіх клопотів.

«Біографія, оркестрована на дев'ять голосів» яскраво відображає ставлення героїв до письменника, до часу в якому вони творили, до політичної ситуації навколо. Михайло Федотович окрім нового розкриття постаті Сонцепоклонника яскраво зображує й історичну добу з усіма її плюсами та мінусами, а не прикрашену задля красивої картинки. Усі герої роману розповідають не лише про взаємовідносини з Михайлом Коцюбинським, а й про себе, свій шлях як політичного чи громадянського діяча, таким чином, доповнюючи портрети своїх сучасників. Автор роману розкриває протистояння літературних діячів, зображує державотворчі та мистецькі процеси ХІХ – поч. ХХ ст, а разом з цим вибудовує новий, живий образ митця з великої літери, митця не прийнятого добою – Михайла Коцюбинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьменко В. Прозописьмо Михайла Слабошпицького у фокусі біографістики (Черниш А. Жанрово-стильові особливості роману-біографії у творчості Михайла Слабошпицького: монографія). *Слово і час*. 2016. № 3. С. 118–120.
2. Нахлік Є. Портрет письменника в багатоголосці URL: <http://litakcent.com/2013/01/17/portret-pysmennyka-v-bahatoholossi/> (дата звернення 9 жовтня 2023)
3. Слабошпицький М. Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші: роман. Київ : Ярославів Вал, 2014. 496 с.
4. Черниш А. Жанрово-стильові особливості роману-біографії М. Слабошпицького «Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші». Філологічні трактати. 2015. Т. 7, № 1. С. 100–105.
5. Черниш А. Україноцентричність героїв Михайла Слабошпицького як основа самореалізації. *Слово і час*, 2013. № 7. С. 67–77.

Ye. Komarnytskyi/ Artistic interpretation of the image Mykhailo Kotsiubynskyi in the novel "What is written in the book of life..." by Mykhailo Slaboshpytsky. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of Mykhailo Kotsiubynskyi's image in the socio-political and artistic contexts through the prism of Mykhailo Slaboshpytskyi's novel-biography *What is Written in the Book of Life: Mykhailo Kotsiubynskyi and Others*". The study outlines not only new facets of the artist, but also explores the author's story about the Sun Worshipper's contemporaries. Mykhailo Slaboshpytsky has the immense ability to let someone else's life with its joys and pains, ups and downs, hopes and disappointments, dramas and catharses pass through his own sensitive soul, which adds great artistic value to the novel. The multiplicity of narrative structures encourages the discovery of the hero's self-narration. The chronotopic of Mykhailo Slaboshpytskyi's novel *What is Written in the Book of Life: Mykhailo Kotsiubynskyi and Others*" is mainly the space of his native home, Kononivka, Chernihiv, and the island of Capri, forming a dotted, fragmentary specificity of artistic biography. The intertextuality of the work is represented by a system of intertextual relationships (paratextuality, metatextuality, and architecturally).

Mykhailo Slaboshpytskyi won the greatest recognition for his novel about Ukrainian defeats, the times of Kotsyubynskyi and his henchmen – "What is written in the book of life. Mykhailo Kotsyubynskyi and others". In the book, the author depicted the figure of the Sun worshiper as multifaceted, revealing to the reader little-known pages of the writer's life. Mykhailo Fedotovych passes all images-characters through the prism of his worldview.

The article examines the influence of ideological and social factors on Kotsiubynskyi's literary activity, as well as his interaction with other prominent figures of the era. The analysis of the image of Mykhailo Kotsiubynskyi in the novel by Mykhailo Slaboshpytskyi allows us to better understand the writer's role in shaping the national identity and literary heritage of Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries. The study of this image of Mykhailo Kotsiubynskyi contributes to a deeper understanding of the history of Ukrainian literature and its importance in the development of the nation's cultural identity. The study analyzes the aesthetic reactions of the reader to the main interactions of verbal and non-verbal communication of the characters. The play of contexts aims to evoke reader reactions that can be traced through the dissonance of the two contexts.

Key words: Mykhailo Slaboshpytsky, Mykhailo Kotsiubynsky, genre, style, artistic biography, intertextuality, chronotope, context of the era.